

УДК 94(477) «17»

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ «НОВА СІЧ»

Віталій Щербак

професор кафедри історії України

Київського столичного університету

імені Бориса Грінченка,

доктор історичних наук, професор,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8025-5684>

У розвідці розглядається версія походження назви «Нова Січ» щодо місця розташування коша Війська Запорозького Низового 1734–1775 рр. Вказується на її штучний характер, як означення російською владою створення нового осередку запорожців на р. Підпільній. Наголошується, що даний термін ніколи не вживався в середовищі запорозького козацтва, тому він має назавжди зникнути з української історії.

Ключові слова: козацтво, Запорозька Січ, Військо Запорозьке Низове, російський наратив, Підпільненська Січ.

The article examines the version of the origin of the name «New Sich» in relation to the location of the kosh of the Zaporozhian Lowland Army of 1734–1775. It is pointed out that it is artificial, as a sign of the Russian authorities' creation of a new center of the Cossacks on the Pidpylna River. It is emphasized that this term has never been used among the Zaporozhian Cossacks, so it permanently should disappear from Ukrainian history.

Key words: Cossacks, Zaporozhian Sich, Zaporozhian Lowland Army, Russian narrative, Underground Sich.

Важливим чинником історичних досліджень є термінологія, адже від неї значною мірою залежить якість розуміння суспільних явищ і процесів. В європейському соціумі вона є загальноновизнаною, що сприяє поглибленню інтеграції історичних пошуків і здобуття нових їх результатів. У роки української незалежності зроблені помітні кроки по узгодженню

термінологічних означень вітчизняної минувшини, проте окремі рудименти залишаються і до сьогодні. До таких належить місце перебування останнього козацького коша на Запорозжі 1734–1775 рр. Незважаючи на очевидну алогічність поняття, адже всі інші назви попередніх козацьких осередків походили від місця розташування, до нього застосовується термін російського походження «Нова Січ».

Документальними джерелами витоків даного твердження можуть бути матеріали Колегії іноземних справ Російської імперії, якій підпорядковувалася Запорозька Січ в 1734–1756 рр. На сьогодні вони зберігаються в архіві Міністерства закордонних справ Російської Федерації в Москві. Водночас до наративних джерел належать твори сучасників останнього коша на Запорозжі Семена Мишецького та Олександра Рігельмана. Наукові дослідження історії Війська Запорозького Низового розпочалися із середини XIX ст., проте спеціальної розвідки про вживання терміну «Нова Січ» не проводилося, тому в історіографії він набув канонічного характеру.

На жаль, наразі російські архіви є недоступними, тому скористаємося, насамперед, свідченнями авторів XVIII ст. У праці інженера підпоручника князя Семена Мишецького, який впродовж 1736–1740 рр. перебував на Запорозжі під час зведення нової Січі, міститься опис лицарської твердині на Дніпрі. Його твір «История о козаках запорожских» вперше був опублікований Осипом Бодянським у часописі «Чтения императорского общества истории и древностей российских» 1847 р., а згодом окремою книгою Одеського товариства історії та старожитностей 1852 р. Автор вказує, що початки відродження козацького осередку зумовлювалися грамотою імператриці Анни Іоановни на ім'я кошового отамана від 31 серпня 1733 р. В ній містилося «пробачення» запорожців (за перебування на території Кримського ханства – Авт.) і декларувалося прийняття їх під владу російської корони.

У березні 1634 р. козаки на чолі із кошовим отаманом Іваном Малашевичем прибули з Кам'янської Січі на нове місце дислокації в Краснокуцькому урочищі на річці Підпільній. Згодом туди ж приїхав з Петербургу російський генерал-майор Олексій Тараканов для прийняття присяги запорожців на вірність імперії і передачі кількох тисяч рублів для побудови «нової Січі» [4, с. 17]. Закономірно, що Мишецький вжив термін з маленької букви, бо твердиня зводилася на новому місці, як, до речі і всі попередні. А повернувшись до столиці царський посланник написав донесення особисто імператриці, в якому відзначив початок будівництва Січі на Запорозжжі. Одночасно про присягу запорожців було повідомлено до Сенату [4, с. 27–30]. Очевидно, саме звідси висновується означення «Нова Січ», яке певний час могло фігурувати в імперській документації.

Разом з тим учасник російсько-турецької війни 1735–1739 рр. військовий інженер і топограф Олександр Рігельман, який впродовж двох років (1740–1742) брав участь у розмежуванні кордонів Російської імперії та Оттоманської Порти, був добре ознайомлений із станом справ на Запорозжжі. У своєму творі «Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі» він вказує на місце перенесення Запорозької Січі із Кам'янецького городища «по Дніпру вище до річки Підпільної, яка знаходиться по течії Дніпра на правому боці і побудували тут свою Січ» [7, с. 643]. Ніякої згадки про «Нову Січ» автор не наводить, очевидно тому, що цього терміну запорожці не вживали.

Своєрідним маркером до означення нового місця перебування запорозького коша з 1734 р. в історіографії стала робота урядовця канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернаторства в Одесі Аполлона Скальковського «История Новой Сечи или последняго Коша Запорожского» [8]. Вона написана на значному джерельному матеріалі і логічно, що у працях створених в руслі російського історіописання назва «Нова Січ» залишалася. Винятком стало лише дослідження Дмитра Яворницького

«Історія запорозьких козаків». На основі ґрунтовного опрацювання матеріалів архіву міністерства іноземних справ Російської імперії автор детально висвітлив повернення запорожців на р. Підпільну і їх облаштування в непростих умовах суперечок російської та турецької сторін про державні межі [9, с. 417–451]. При цьому він завжди вживав лише термін «Січ». Разом з тим, очевидно, інерція мислення та нерідко повторення імперських лекал вплинули на означення останнього місця коша на Запорозжжі радянськими дослідниками і навіть істориками незалежної України [2, 5]. Як результат, сьогодні в програмах та підручниках для середніх шкіл та вишів назва «Нова Січ» залишається незмінною. Чомусь автори не підозрювали, що кожна Запорозька Січ поставала на новому місці і з повним правом повинна була називатися «ною».

Науковому тлумаченню терміну мало б сприяти академічне видання Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського «Архів коша Нової Запорозької Січі», адже серія заснована 1992 р. вже в часи незалежності. Тим більше у передмові до першого тому чітко вказано, що публікації здійснюються із 229 фонду Центрального державного історичного архіву України м. Києва, який має назву «Архів коша Запорозької Січі» [1, с. 14]. Однак видання зберегло російський наратив, що фігурує на обкладинці вже 9 томів. Найкурійознішим фактом є відсутність у морі документів жодної вказівки про його появу на «Новій Січі» або підпису на кшталт «Кошовий отаман Нової Запорозької Січі». Але над цим упорядники, очевидно, не замислювалися.

Ще одним красномовним доказом тимчасового характеру терміну «Нова Січ» у офіційній імперській документації є маніфест Катерини II про ліквідацію Січі від 5 серпня 1775 р., де чітко вказано «вважали ми себе нині зобов'язаними... зруйнувати Січ Запорозьку» без ніякої назви [6, с. 329]. Таким чином було знищено Підпільненську Січ, яка була не лише адміністративним центром Запорозжжя, але й своєрідною столицею краю. Її

історія нарешті ґрунтовно висвітлена у колективній праці «Історія Запорозької Січі» [3, с. 159–195].

Отже, витоки терміну «Нова Січ» мають досить виразне російське походження. Проте він ніколи не вживався в середовищі запорозького козацтва. Тому даний московитський наратив має назавжди зникнути з української історії. А назву «Підпільненська Січ» слід повернути до вітчизняної історіографії при означенні місця дислокації останнього коша Війська Запорозького Низового 1734–1775 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Arkhiv kosha Novoi Zaporozkoi Sichi. Korpus dokumentiv 1734–1775. T. 1. Kyiv, 1998. 695 s.
2. Holobutskyi V.O. Zaporozka Sich v ostanni chasy svoho isnuvannia. 1734–1775. Dnipropetrovsk: Sich, 2004. 421 s.
3. Istoriia Zaporozkoi Sichi. Kyiv: Arii, 2023. 240 s.
4. Myshetskyi S.I. Istoriia o kozakakh zaporozhskykh. Odessa, 1852. 77 s.
5. Panashenko V. Nova Sich (1734–1775). Kozatski Sichi (narysy z istorii ukrainskoho kozatstva XVI–XIX st.). Kyiv-Zaporizhzhia, 1998. S. 149–189.
6. Petro Kalnyshevskyi ta yoho doba. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv. Kyiv, 2009. 432 s.
7. Rihelman O.I. Litopysna opovid pro Malu Rosiiu ta yii narod i kozakiv uzahali. Kyiv: Lybid, 1994. 767 s.
8. Skalkovskyi A.A. Istoriia Novoi Sechy ili posledneho Kosha Zaporozhskoho. Odessa, 1846. 172 s.
9. Yavornytskyi D.I. Istoriia zaporozkykh kozakiv u 3-kh t. T. 3. Kyiv: Naukova dumka, 1991. 557 s.